Kenyeres Zoltán

Király István

Előrebocsátom, csöppet sem bízom abban, hogy létezik ma józan, és kiegyensúlyozott érvelést váró értelmiségi olvasóközönség, nem is törekszem kiegyensúlyozott értekezésre, elfogult és egyoldalú vagyok, mint az egész korszak, amelyben e sorokat írom. A magam módján vagyok elfogult és egyoldalú.

1959 tavaszán történt, lementem a kari menzára – ritkán jártam ott, odahaza is volt ebédem – hosszú asztaloknál, hosszú padokon ültek a hallgatók, velem szemben két fiú beszélgetett, elég hangosan, Azt mondta az egyik: itt egyetlen ember van, akit érdemes hallgatni, Király István. Ez megütötte a fülemet. Király nevét már hallottam a korábbi években, tanárok, írók, irodalmárok, akik a szüleim barátai voltak többször is említették, valami különös félelemmel a hangjukban. Emlékszem, az akkor már nagy beteg édesapám kritikát írt Bartha János Arany János-könyvéről a Csillagba, és Király visszaadta, nem közölte. Erre emlékezve még inkább felkeltette iránta érdeklődésemet, amit az a fiú mondott. Felhívtam Bisztray Gyuri barátomat – akiről tudtam, hogy már ismeri Királyt, édesapja, a kitűnő irodalomtörténész, Bisztray Gyula vele szerkesztette a Mikszáth-kritikai kiadást – kopogjunk be Király szobájába és kérjük meg, hadd hallgassuk másodéves létünkre negyedéves szemináriumát. Így is lett. Mindjárt témát is kaptam: „A Tett", Kassák első lapjáról kellett kiselőadást tartanom. Én a Nyugat harmadik nemzedékének légkörében születtem, szüleim korosztálya és baráti köre vett körül, nevelődésemhez nem állt túl közel az avantgárd. Nem is írtam valami jó dolgozatot, Király módszeres pedagógiával elégedetlenkedett vele, tárgyilag is, ideológiailag is. De attól kezdve kapcsolatban maradtam vele életének legutolsó idejéig. Máig sem ismerek nála szuggesztívebb, karizmatikusabb embert. Megragadott a személye, Az egyetemen Bóka volt kedvencem, szellemessége, remek történetei elvarázsoltak, ma is úgy hallom a *Gyermekjáték*ot, a *Boldog, szomorú dal*t, a *Fűz Katá*t, ahogy ő felolvasta. Egyszer konzultációra mentem hozzá, pár percet késtem, mentegetőztem, Tolnai professzor úr állított meg a folyosón. – Az még él? – kérdezte, régi bíró fia, volt benne valami megejtő úri fölény. Király más volt. Izzás és szenvedély. Bóka az ironikus sokféleség volt, a színes kiáradás, Király az egy és egyetlen középpontban élés. Egyik alkalommal, amikor nemzetieskedtünk kicsit a szemináriumán a szocialista-internacionalista

szólamokkal szemben, vékonyra összeszorított szájjal azt válaszolta „Én is magyar vagyok, fájdalmasan magyar". 1959-ben különös figyelmet keltett bennünk ez a mondat, tanáraink közül senki nem beszélt így. Később, sok éven, több évtizeden át folyvást folytatódó beszélgetéseink alatt módom volt megbizonyosodni arról, hogy soha ki nem mondott, de belül állandóan jelenlévő gondolata volt, hogy egy ilyen gyenge kis nép, mint a magyar csak egy nagyobb közösséghez tartozva, csak egy nagyobb erő védőszárnyai alatt képes túlélni a történelmet. Ez a túlélés pedig önérték volt számára. Évtizedekkel ezelőtt azt írtam monumentális Ady-monográfiájának első részéről, hogy minden megállapítása a versek esztétikai tulajdonságain alapszik. Később beláttam, nem így volt. Nem, nem a feudális elmaradottságot ostorozó, mindenkinél élesebben látó publicista és nem is a mindenkinél zseniálisabb, mindenkinél nagyobb költő vonzotta Adyban. Nem az esztétikai rendkívüliség. Persze az is, de mindenekelőtt az ő középpontjával érintkező középpontra törekvésével érezte meg a benső rokonságot. A „magyar fa". Igen, Adyról kialakított (nem, nem kimondott, de kigondolt) elképzelésében volt valami Szabó Dezső Ady-képéből, de még nagyobb tárgyi tudással, és Szabó Dezső ismert előítéletei nélkül gondolkodott és dolgozott. Négy nagy kötetet írt Adyról, az első kettő 1912-ig vitte a pályát az *Új Versek*kel kezdve az ívet, és 1970-ben jelent meg. A második kettő 1982-ben az utolsó nagy korszakkal foglakozott. A két dupla kötet között azonban kimaradt két év, 1912–1914, három lírai kötet, *A menekülő Élet*, *A magunk szerelme*, a *Ki látott engem*? és a *Margita élni akar*. Nem véletlenül maradt ki. Nem áttekintő koncepció híján, hanem inkább annak következtében nem készült el.

Király az első két kötet megjelenése után, a 70-es években társadalmi, társadalomtörténeti publicisztikák írásába kezdett arra alapozva, ahogy az ő értelmezésében az Ady-életmű egy sor jelent érintő ideológiai kérdést vetett fel. A költői pálya elemzésének folytatását halaszthatónak tartva előbb ezek megtárgyalását tűzte ki. Olyan irodalomtörténészként, mint aki mindig távolabb nézett, és távolabb is látott az irodalom belső kérdéseinél, az irodalmat körülvevő társadalom és történelem egészére tekintő irodalomtörténészként belépett az akkor már hosszabb ideje zajló történészvitába, amelyet azóta a két szélső pólust képviselő történész nevéről Molnár Erik – Mód Aladár vitának nevezünk. A vita első körben a magyar szabadságharcos hagyományok értékeléséről – hangsúlyozni kell: marxista értékeléséről – szólt, a második, mélyebb körben azonban egy, az 50-es évekénél korszerűbb marxista nemzettudat kialakításáról volt benne szó. Molnár Erik a hibás döntésekkel, zsákutcába vezető eszmékkel, rossz – akkor úgy hívták:" haladásellenes" – álláspontokkal leszámoló kritikát helyezte előtérbe, Mód Aladár a pozitívumok kiemelését kereste a jelen érdekében.

A korszerű történetírás a következő évtizedekben mintegy megszüntetve megtartva a vita tanulságait és elköteleződését szinte egyértelműen a Mód Aladárnál egyébként sokkal hithűbb marxista Molnár Erik vonalon haladt tovább, és ebben az irányban bontakozott ki fokozatosan a hagyományos marxizmus frazeológiájából. Király akkor, negyven évvel ezelőtt a Mód Aladár vonalhoz csatlakozott, és érdekes módon a kíméletlen nemzetkritikus Adyra támaszkodva a jelennek, sőt a jövőnek szóló szilárd nemzettudat megteremtések elősegítését tekintette feladatának. Egész irodalomfelfogásának és társadalomlátásának nemzetközpontúsága, magyarságközpontú elköteleződése jelent meg – az Ady-elemzések hosszú évei után egyértelműen és szükségszerűen – ebben a célkitűzésben. A történész-vita az első körben a körül folyt, hogy a 48-as szabadságharc mellett a kurucos szabadságharcos törekvések, a XVII-XVIII. századi függetlenségi küzdelmek – az akkori frazeológia szerint – „haladó hagyományok" közé tartoznak-e. Király Adynál már az első két kötetben kiemelt hangsúlyt vetett ezekre a hagyományokra, és a 70-es évek folyamán írott tanulmányaiban még tovább ment. Arról írt, hogy 1912 után Ady már egyértelműen vállalta a kurucos hagyományt, költészetének akkor már egyik meghatározó eleme lett ez. De az 1974-ben megjeleni *Hazafiság és forradalmiság* majd a két évvel későbbi *Irodalom és társadalom* kötet terjedelmes nagy tanulmányai elhalasztották ennek verselemzésekre lebontott bizonyítását és kidolgozását. Közben vitákba is keveredett. Már az első két kötetben, amikor először szembekerült a nemzeti hagyományok kérdéseivel a maga túlságosan távolra vezető érveléseivel, mindent egy és egyetlen koncepcióba rendező levezetéseivel, túlzottan egy középpont körüli érvelésével kísérletet tett arra, hogy Adynak ezt a hagyomány felé, a kurucos hagyományok felé fordulását vagy ennek látszatát még verstani alakulásfolyamatként is bemutassa: versláb statisztikákból azt igyekezett kiolvasni, hogy volt egy növekedés Adynál a jambikus lejtésből a trocheikus lejtés felé és az időmértékesből a magyaros-hangsúlyos felé. A verstankutató Szilágyi Péter alapos felkészültséggel megtámadta ezt az elképzelést. Eltekintve attól, hogy az egyes apró formai elemeknek elvileg sincsen közvetlen tartalmi összefüggésük, Szilágyi szerint a konkrét példák sem feleltek meg a valóságnak. Király változatlan célkitűzéssel folytatta nagy történetelméleti és ideológiai tanulmányait, de az Ady-monográfiát 1914-nél folytatta, és kihagyta a megelőző két esztendő három verskötetét, amelyek ezekhez a vitákhoz tartoztak. (Visszalépés volt ez, tévedés-beismerés, vagy várakozás a későbbi folytatásra?) A háborúellenesség politikai és erkölcsi kontextusában ki tudta kerülni a történész-vita konkrétumait. És érvényesíteni tudta – ezúttal törés nélkül építve Ady lázadó kriticizmusára és

mély elhatárolódására – az erkölcsileg pozitív nemzettudatról szóló eszméjét. E tekintetben szervesen folytatta a két első kötetet.

Szólni kell még nemzetkoncepciójának arról a tulajdonképpen fő fejezetéről, amely az Ady-könyvekben is, a tanulmányokban is visszavisszatérően az értekezések előterében megjelent: a népiség-felfogásáról. A népiség fogalmát, mint olyan fogalmat, amelyet meg kell különböztetni a népiesség régóta ismert fogalmától, ezt a fogalmat Révai József ültette el a marxista irodalom- és történetírásban. (Első gondolatai persze messze visszamennek Erdélyi Jánosékhoz.) A 60-70-es évek történetírói inkább már szabadulni igyekeztek ettől a gondolatokat szűk körben fogva tartó fogalomtól, Király azonban megpróbálta gondolatmenetének szolgálatába állítani. A népiség általa felújított fogalma élesen szemben állt a két háború közti történetírás minden katedraképes irányával, és a népi írók mozgalmának szemlélete felé vezetett. Király meggyőződése volt, a nemzet mellett a nép és a népiség fogalmát is a marxizmus ideológiájának körén belül kell tartani, nem agyonkritizálni kell, hanem bekapcsolni a „létező szocializmus" életkörébe. Amikor néhány sorral feljebb Szabó Dezső nevét írtam le Király gondolatainak mélyáramát keresve, most pedig Révai József nevét írom le, akkor a két pólust próbálom megnevezni, amely között kifeszítette ideológus kísérleteinek ívét, és tudva tudom, hogy az én baloldali liberális köreimben mindkét név szörnyűségnek hangzik. De vállalom, vállalom, mert másképpen nem tudom érzékeltetni, milyen szélsőségek között egyensúlyozott a számára mindennél fontosabbnak látszó mindennapi társadalomtudat átalakításának érdekében. Az irodalom is tudatforma-alakítóként és nem elsősorban esztétikai értékteremtésért volt fontos számára: az esztétikai érték érveléseiben csak arra szolgált, hogy kiszűrje azt az irodalmat, amellyel foglalkozni sem érdemes. Szerinte az értékes, jelentős irodalmon belül húzódott a határ az ország, a nemzet, a társadalom életét segítő irodalom és a belső körökre visszahúzódó irodalom között. Azokban az években én az MTA Irodalomtörténeti Intézetében dolgoztam, Sőtér István, Klaniczay Tibor, Szabolcsi Miklós volt a főnököm. Egy kutatási projektet irányítottam, Mérei Ferenc segítségével, amely arról szólt, hogy milyen értékváltozások mutatkoznak az újabb magyar irodalomban. A projekthez szükséges fogalmi tisztázás érdekében munka-hipotézisként felvetettem egy ellentétpárt, azt javasoltam, hogy különböztessük meg a szükségletek és értékek rendszerét, vagy legalábbis ne keverjük össze a kettőt, és ezen az alapon nézzünk szembe avval a problémával, amelyet Illyés Gyula a híres "Dunai árvíz" allegóriával vetett föl. Ha árad a Duna, az irodalom dolga, hogy figyelmeztessen a veszélyre, mert nincs az országban vízügyi hivatal? Ez a legfőbb dolga?

És ha nem ezt tekinti feladatának, nem lehet jó irodalom? Úgy véltem, itt többről van szó hangsúlyvetésnél, úgy véltem, az értékorientáció szempontjából két fő irodalomtípus létezik egymás mellett, az egyiket az értékek, a másikat elsősorban a szükségletek (politikai, társadalmi, nemzeti ügyek) orientálják. Írtam is erről a kettősségről (akkortájt már egy Weöres Sándor-monográfia terve körvonalazódott bennem). Az egyik publikációmra hosszú levelet kaptam Király Istvántól. Ebből idézek, megvallom, kicsit megrendülve ebben a mai cinikus világban:

„Nagy érdeklődéssel olvastam a Magyar Hírlapban megjelent cikkedet […] De nagyon nem értettem egyet vele. […] Nem értettem egyet érték és szükséglet szétválasztásában, sőt szembeállításában. […] Elhibázottnak tartom így azt a megkülönböztetést, amely szerint a nyugat-európai típusú irodalom értékorientált irodalom, a mienk pedig szükséglet-orientált. Kiváltképp elhibázott szerintem ez a megkülönböztetés akkor, ha az előbbit mintegy célnak jelölöm meg. A mi irodalmunknak az ereje talán nem utolsósorban épp az volt, hogy a szükségleteket átélve egyenest tudott fellendülni az értékek világába, a nép elementáris és mennyiségi szükségletek terén jelentkező hiányérzetét tudatosítva tudott szólani (Adyhoz, József Attilához hasonlóan) az emberi létezés legnagyobb minőségi szükségleteiről is. A kettő között nem vont határt, az alapból indult ki. A kelet-európai »modellnek« ez szerintem a nagy pozitívuma. Az, hogy nálunk az irodalom történelmi okoknál fogva mindig küldetéses irodalom kényszerült lenni, az képesíti rá, hogy a XX. században »szent irodalommá« tudjon válni. „»Szent irodalmon« értem azt, amit Dosztojevszkij és Tolsztoj értett rajta, amely nem pusztán csak szórakoztatni akart, hanem valahol értelmet is akar adni az emberi élet számára. Szerintem a mi nagy XX. századi irodalmunk – az Adyé, a József Attiláé, a Németh Lászlóé – ilyen a szó legnemesebb értelmében vett »szent irodalom« volt. Ha ezt folytatja tovább az irodalmunk, így tud talán egyszer sokat mondani a világirodalom számára is. S a Te cikked a küldetéses irodalom, a szükséglet-orientált irodalom ellen érvelve véleményem szerint épp azoknak adott érveket, akik irodalmunk fejlődését ebből a vonalból valahová máshová, másfajta irányba szeretnék átlendíteni."

Ezt 1979-ben írta. 1981-ben meghívott a tanszékére docensnek, 1983-ban Weöres könyvemet felterjesztette akadémiai doktori címre, 1987-ben felterjesztett egyetemi tanárnak. Örököltem a tanszékét, tíz évig vezettem.

2011

Megjelent: Kenyeres Zoltán: Harmadik csöngetés
Savaria Universiti Press, 2018.